

Jozo Vela
Staroslavenski institut
Demetrova 11, HR-10000 Zagreb
jozo.vela@stin.hr

Ivana Vrtič
School of Slavonic and East European Studies, University College London
16 Taviton Street, GB-WC1H 0BW London
i.vrtic@ucl.ac.uk

VERBORUM ORDO MYSTERIUM: RED RIJEČI U KAŠIĆEVU PRIJEVODU *BIBLIJE*

U radu se istražuje utjecaj vanjskih faktora na red riječi u starijim rimokatoličkim biblijskim prijevodima. Posebno se ispituje koliko su kontakt s latinskim jezikom i jezična politika Rimokatoličke Crkve utjecali na red riječi u Kašićevu prijevodu *Biblije*.

1. Uvod

Polazeći od činjenice da različiti vanjski faktori mogu utjecati na jezik i mijenjati ga na svim razinama, u ovom radu želimo ispitati utjecaj vanjskih faktora na red riječi u hrvatskom pisanom jeziku. Točnije, istražiti ćemo kako su i koliko dva vanjska faktora – kontakt s latinskim jezikom te jezična politika Rimokatoličke Crkve – utjecali na red riječi u starijim rimokatoličkim biblijskim prijevodima kojima je kao glavni predložak poslužila *Vulgata*¹. Budući da se u radu ograničavamo na red riječi u prijevodnim tekstovima, uz pomoć teorije prevođenja opisat ćemo različite pristupe prevođenju biblijskih tekstova. Svoje istraživanje sužava-

¹ Pojam *Vulgata* odnosi se na Jeronimov prijevod *Biblije* na latinski jezik. Tridentški je sabor 1546. godine taj prijevod proglasio autentičnom *Biblijom* za Rimokatoličku Crkvu. Godine 1592. *Vulgata* je doživjela novo izdanje pod imenom dvojice papa, Siksta V. i Klementa VIII. (*Sixto-Clementina*). Ostala je službeni biblijski tekst sve do 1979., kada ju je poslije Drugog vatikanskog koncila zamijenila *Nova Vulgata*, koja je nastala kao rezultat prijevoda izvornih tekstova, uz oslanjanje na *Vulgatu* i starolatinski prijevod (*Vetus latina*).

mo na prijevode koji su nastali u Rimokatoličkoj Crkvi u posttridentsko doba kada su prijevodi i tumačenja *Biblije* morali biti temeljeni na *Vulgati*. Na primjeru Kašićeva prijevoda *Biblije* (1625. – 1636.), odnosno hrvatskog (štokavskog) rimokatoličkog posttridentskog prijevoda *Vulgate*, istražiti ćemo dosege utjecaja dvaju navedenih vanjskih faktora na red riječi u prevedenom biblijskom tekstu.

2. Vanjski faktori jezične promjene (iz povijesne perspektive)

Poznata je činjenica da je promjena na svim jezičnim razinama u prirodnim jezicima stalna i univerzalna pojava.² Međutim, nije uvijek poznato zašto je do pojedine promjene došlo, odnosno što ju je izazvalo. Teoretski svaka promjena morala je biti izazvana jezikom samim ili nečim izvan njega. Morala je nastati, dakle, pod utjecajem unutrašnjih ili vanjskih faktora, ili pak, što je najčešće u praksi, kombinacijom unutrašnjih i vanjskih faktora.

Pojmove *unutrašnji faktor(i) jezične promjene* i *vanjski faktor(i) jezične promjene* nije uvijek lako razgraničiti i definirati. Za potrebe ovog rada definirat ćemo unutrašnje faktore kao one koji dolaze iz jezika samog, dakle iz onog jezika koji je zahvatila promjena (promjena se događa, primjerice, zbog strukture jezika zahvaćenog promjenom, uspostavljanja ravnoteže sustava toga jezika ili zbog kretanja jezika k određenom tipu). Vanjske faktore jezične promjene definirat ćemo kao one koji dolaze izvan jezika koji je zahvatila promjena (promjena se događa zbog jezičnog kontakta, razvoja pismenosti, društvenog vrednovanja određene jezične pojave, odnosno jezične politike određene skupine, procesa standardizacije i slično). S obzirom na to što je motiviralo promjenu, vanjski se faktori mogu dalje podijeliti na jezične (promjenu je motivirao drugi jezik u kontaktu) i izvanjezične (promjena je sociolingvistički, odnosno sociopolitički ili ekonomski motivirana).³

2.1. Jezični kontakt kao vanjski faktor jezične promjene

Jedan od vanjskih faktora koji može izazvati promjene na svim jezičnim razinama, pa tako i na sintaktičkoj, jest i jezični kontakt. Kada su dva jezika u kontaktu – a ovdje se istražuje poseban tip kontakta dvaju jezika, latinskoga i hrvatskoga, koji se temelji na prijevodu biblijskoga teksta – vrlo često dolazi do promjene u barem jednom od jezika u kontaktu. Dosadašnja istraživanja povijesne sintakse slavenskih jezika potvrdila su da su mnoge promjene re-

² To se ne odnosi na one jezike koji više nemaju izvorne govornike, poput klasičnog latinskog i sanskrt.

³ O razlikovanju i definiciji unutrašnjih i vanjskih faktora više u: Gerritsen i Stein 1992: 7–8; Farrar i Jones 2002: 1–8; Grković-Mejdžor 2007: 32–44.

zultat jezičnih kontakata. Mnogi su, naime, primjeri utjecaja jezika u kontaktu na sintaksu pojedinih slavenskih jezika, a ovdje ih navodimo tek nekoliko: utjecaj grčkog jezika na staroslavensku sintaksu, utjecaj staroslavenskog, latinskog i talijanskog na hrvatsku sintaksu te utjecaj latinskog na češku i poljsku sintaksu (Birnbbaum 1984; Gabrić-Bagarić 1984; Večerka 1993: 66–70, 93–94; Večerka 1996: 137; Hudeček 1997; Hudeček 2001; Hudeček 2006; Grković-Mejdžor 2007: 134–153; Grković-Major 2011; McAnallen 2009; Vrtič 2010).

Promjena nastaje kao rezultat posuđivanja jezičnih elemenata iz jednog jezika u drugi, odnosno kao posljedica prijenosa jezičnih osobina bilo koje vrste iz jednog jezika u drugi.⁴ Kada je riječ o sintaktičkom posuđivanju, sintaktički modeli prenose se iz jednog jezika u kontaktu u drugi. Sintaktičko posuđivanje može, dakle, biti mehanizam promjene u kojem se preuzeti sintaktički model iz jednog jezika u kontaktu unosi u drugi jezik u kontaktu (Harris i Campbell 1995: 51, 122).⁵ Posuđivanje se može realizirati ili kao mehaničko preuzimanje sintaktičkoga modela ili kao poticaj za razvoj nove sintaktičko-semantičke crte, ali takve koja je u sustavnim okvirima jezika primaoca (Grković-Mejdžor 2007: 37–39).

Kada je riječ o promjeni reda riječi, vrlo je teško dokazati (osobito kada se proučavaju starija razdoblja pojedinog jezika) da je jezični kontakt, odnosno mehaničko preuzimanje uzrokovalo promjenu.⁶ Izuzetak su stariji prijevodni tekstovi, i to prije svega oni u kojima doslovno prevođenje uzrokuje promjene u prevedenom tekstu (Sørensen 1957: 132; Fisher 1992: 17). Upravo je takav tip prevođenja bio specifičan za mnoge starije biblijske prijevode, a među njima su i rimokatolički biblijski prijevodi nastali u posttridentsko doba. Dosadašnja istraživanja sintakse hrvatskih (štokavskih) rimokatoličkih biblijskih prijevoda nastalih u posttridentsko doba (Gabrić-Bagarić 1984; Despot 2002; Vrtič 2009a, 2009b), točnije istraživanja Kašićeva i Katančićeva prijevoda *Biblije*, pokazala su povećan broj sintaktičkih struktura koje nisu bile u skladu s postojećim sintaktičkim

⁴ Definicija posuđivanja u širem smislu prema Trask 2000: 44.

⁵ Harris i Campbell smatraju da postoje tri mehanizma sintaktičke promjene: reanaliza, ekstenzija i posuđivanje (1995: 50–52, 61–151). Pod reanalizom se najčešće podrazumijeva mehanizam promjene u dubinskoj strukturi koji ne mora odmah dovesti do modifikacije u površinskoj strukturi iskaza (pojam je uvela generativna gramatika), a pod ekstenzijom ili, kako se još često naziva, generalizacijom podrazumijeva se uopćavanje pravila (stoga se može usporediti s analogijom). Kritičari ovog pristupa istaknuli su, što je već vidljivo i iz navedenih pojednostavljenih opisa reanalize i ekstenzije, da posuđivanje nije na istoj razini zato što je riječ o vanjskom mehanizmu promjene (usp. Matasović 2002: 61).

⁶ Tako primjerice Ian Roberts, generativni gramatičar, tvrdi da promjena reda riječi u staroengleskom (OV > VO) nije posljedica jezičnog kontakta sa staronordijskim, kako su prijašnja istraživanja tvrdila (2007: 391–399). S druge strane, Alice C. Harris i Lyle Campbell (1995: 136–141), istražujući iz nečomskijanske teoretske perspektive različite teme koje se tiču povijesne sintakse, donose i primjere jezika koji su posudili red riječi iz jezika u kontaktu (tako je primjerice amharski jezik pod utjecajem kušitskih jezika promijenio red riječi iz SVO u SOV).

strukturama hrvatskoga jezika. Međutim, uzrok tomu treba tražiti ne samo u kontaktu s latinskim jezikom nego i u jezičnoj politici Rimokatoličke Crkve.

2.2. Jezična politika kao vanjski faktor jezične promjene

Razlikovanje doslovnog (*verbum e verbo*) i slobodnog prijevoda (*sensus de sensu*) u zapadnjačkoj prevoditeljskoj tradiciji datira još iz vremena Cicerona i Jeronima (Munday 2008: 19–20; Venuti 2010: 13–15). U svom djelu *De optimo genere oratorum*, napisanom 46. g. pr. Kr., Ciceron je oslobodio prijevod od obveze prema riječi i otvorio ga prema smislu, ideji koja se prenosi tekstem. Kako bi opravdao upravo takav tip prijevoda, Jeronim je 395. napisao pismo Pamahiju (*Epistula LVII, Ad Pammachium De Optimo Genere Interpretandi*).⁷ U pismu se brani od optužbi iznesenih protiv njegovog slobodnog prijevoda pisma biskupa Epifanija iz Salamisa (danas Famagusta) jeruzalemskom biskupu Ivanu.⁸ Citirajući rimske klasike, poput Cicerona i Horacija, Jeronim dokazuje da je prevođenje smisla (*sensus de sensu*), a ne prevođenje riječi (*verbum e verbo*), jedini ispravan način prevođenja. Ipak, kada je riječ o biblijskim tekstovima, Jeronim ističe načelo *verbum e verbo* kao ispravan način prevođenja. Naime, u petoj glavi svojega pisma Pamahiju Jeronim kaže:

*Jer ja i priznajem i ne ustručavam se izjaviti da Grke, ako nije posrijedi Sv. Pismo u kojem je i red riječi otajstvo, ne prevodim od riječi do riječi nego smisao prevodim smislom.*⁹

Iz rečenog proizlazi da se načelo *sensus de sensu* ne može primijeniti na biblijske tekstove zbog osobitosti samih tekstova u kojima je i red riječi otaj-

⁷ Jeronimovo pismo Pamahiju o najboljem načinu prevođenja preveo je na hrvatski jezik Mate Križman (Sveti Jeronim, *Izabrane poslanice*, Split: Književni krug, 1990.). Usp. latinski original na: <http://www.bible-researcher.com/jerome.pammachius.html> (17. 7. 2012.).

⁸ Pamahije je bio rimski senator koji je napustio svoju političku karijeru i postao redovnik. Jeronim mu piše o optužbama koje je protiv njega iznio njegov nekadašnji prijatelj Rufin Akvilejski, koji je uz njega bio uključen u raspravu o origenizmu. Biskup Epifanije proglasio je origenizam herezom. Napisao je jeruzalemskom biskupu Ivanu pismo optužujući ga za herezu. Rufin Akvilejski staje na stranu biskupa Ivana, dok je Jeronim pristao uz biskupa Epifanija. Jeronim je bio optužen da je prevodeći Epifanijevo pismo na latinski dodao riječi koje Epifanije nije pisao s namjerom da omalovaži biskupa Ivana. Dakle, bio je optužen da nije preveo točno ono što je biskup Epifanije napisao, odnosno da nije prevodio po načelu *verbum e verbo*. Usp. o tome u Venuti 2010: 30. Vidi i: <http://www.copticchurch.net/topics/patrolology/schoolofalex2/chapter04.html> (17. 7. 2012.).

⁹ Prijevod Mate Križmana, str. 112–113. Izvorno latinski: *Ego enim non solum fateor, sed libera voce profiteor, me in interpretatione Graecorum, absque Scripturis sanctis, ubi et verborum ordo mysterium est, non verbum e verbo, sed sensum exprimere de sensu* (<http://www.bible-researcher.com/jerome.pammachius.html>; 17. 7. 2012.).

stvo („ubi et verborum ordo mysterium est”). Znajući, naime, da bi interpretacija teksta, odnosno mijenjanje smisla moglo izazvati optužbe za herezu, Jeronim ističe da je u *Bibliji* i sama sintaksa otajstvo (Schwarz 1955: 34–36, Munday 2008: 20). Drugim riječima, prijevod kojemu je funkcija širenje riječi Božje zahtijevao je da se u obzir uzmu ne samo estetski nego i evangelizacijski kriteriji (Bassnett 2002: 51). Međutim, dalje u pismu Jeronim ne ustrajava na povlaštenosti biblijskog teksta u odnosu na ostale tekstove. Njegovo je nastojanje ipak bilo da prevoditeljsko načelo *sensus de sensu* primijeni na sve tekstove, odnosno da spoji poganske i kršćanske izvore. Da bi opravdao načelo *sensus de sensu*, dalje u pismu navodi mjesta iz evanđelja i poslanica u kojima se citira starozavjetni tekst te ukazuje na znatne razlike u odnosu i na *Septuagintu* i na hebrejski tekst. Riječ je o razlikama koje mogu biti objašnjene jedino načelom *sensus de sensu*. Pozivajući se preko tih primjera na autoritet Sedamdesetorice, apostola i evanđelista, Jeronim u desetoj glavi svojeg pisma Pamahiju zaključuje da se i kad je riječ o *Bibliji* ipak treba obazirati na smisao, a ne na riječi („non verba in Scripturis consideranda, sed sensus”).¹⁰ Taj Jeronimov zaključak poznao je i Matija Petar Katančić te ga je eksplicitno i naveo u predgovoru svojemu prijevodu *Biblije*, napisanom 1820., kako bi opravdao svoj slobodniji prijevod u slučajevima u kojima latinski jezik „imade što osobitog, što naš ilirički izgovor po slovu očitovat ne može.”¹¹

Suprotstavljenost dvaju prevoditeljskih načela, koja se dobro ogleda u Jeronimovu pismu, može se zapravo pratiti od samih početaka prevođenja *Biblije*. Naime već od *Septuaginte*, prvog prijevoda *Starog zavjeta* s hebrejskog na grčki (od 3. do 2. st. pr. Kr.),¹² mogu se pratiti ta dva oprečna principa prevođenja biblijskih tekstova.¹³ Koji će pristup prijevodu biblijskih tekstova biti više zastupljen, *verbum e verbo* ili *sensus de sensu*, da se poslužimo Jeronimovim terminima, često je ovisilo i o samim prevoditeljima, jezičnoj politici pojedinih crkvenih redova kojima su prevoditelji pripadali, kao i o jezičnoj politici

¹⁰ Usp. latinski citat na stranici <http://www.bible-researcher.com/jerome.pammachius.html> (17.07.2012.).

¹¹ Vidi *Pridgovor prinašaoca iliričkog* objavljen u prvoj knjizi Katančićeva prijevoda *Biblije* objavljenoj 1831., poglavlje 5: *Način prinesenja S. pisma, po uredbam S. Jeronima*, str. IX–X.

¹² Više o povijesti prijevoda *Biblije* vidi u Noss 2007: 29–181 (prvi dio: *History: The Septuagint to the Vernaculars*). O povijesti prijevoda *Biblije* u Hrvatskoj v. Adalbert Rebić, *Prijevod Biblije u Hrvata, Vjesnik Zadarske nadbiskupije*, 2001., god. XLVI, br. 1–2, Zadar, str. 37–45 i Vrtič 2009a: 14–27.

¹³ Usp. Lourens de Vries, *Introduction: Methodology of Bible Translation*, u Noss 2007: 267–277; Harry Sysling, *Translation Techniques in the Ancient Bible Translations: Septuagint and Targum*, u Noss 2007: 279–305; Paul Ellingworth, *Translation Techniques in Modern Bible Translations*, u Noss 2007: 307–334. Usp. i Schwarz 1955.

najviših crkvenih autoriteta. Iako je kršćanstvo aktivno promoviralo prevode nje svojih svetih knjiga od samih početaka, ipak su postojala i razdoblja jezičnog konzervatizma. Kada je riječ o zapadnom kršćanstvu, točnije o jezičnoj politici Rimokatoličke Crkve, jedno od tih razdoblja konzervatizma potaknuo je pokret reformacije.

Kada je latinski jezik kao dominantan jezik zapadnog kršćanstva nakon zamaha reformacije počeo slabjeti u korist drugih europskih jezika, jezična politika Rimokatoličke Crkve postala je rigidnija. Iako na Tridentskom koncilu (1545. – 1563.) upotreba narodnog jezika kao jezika liturgije i jezika *Biblije* nije bila izričito zabranjena, latinski je jezik i dalje bio dominantan, osobito kada je riječ o liturgiji.¹⁴ Kada je riječ o prijevodima *Biblije* s latinskog na druge europske jezike, Rimokatolička Crkva bila je manje konzervativna u praksi. Premda je 1559. objavila *Indeks zabranjenih knjiga* na kojem su se našli i prijevodi *Biblije* na narodnim jezicima čiji tisak, upotrebu ili posjedovanje nije odobrio Sveti oficij,¹⁵ sam rad na prijevodima biblijskih tekstova nije bio zabranjen, ali ga je trebao odobriti Sveti oficij. Nakon revizije *Indeksa* 1564. dodatno je ublažen stav prema prijevodima na narodne jezike te je od tada odobrenje za *Bibliju* na narodnom jeziku trebao dati dijecezanski biskup ili mjesni inkvizitor.¹⁶ Međutim, i dalje se katkad javljalo pitanje prikladnosti, odnosno „spособnosti” određenog jezika da funkcionira kao jezik svetoga teksta,¹⁷ što se pokazalo i u raspravama oko objavljivanja Kašićeva prijevoda *Biblije*.¹⁸

¹⁴ Iako kršćanstvo nikad nije imalo sveti jezik, odnosno svete jezike, ipak su neki jezici u određenim razdobljima imali viši status od ostalih, osobito jezici na kojima je napisana *Biblija* (posebno hebrejski i grčki) te latinski jezik. Upravo je na tim trima jezicima bio napisan i natpis na križu „Isus Nazarećanin, kralj židovski” (usp. Iv 19,20). Više o tome u: Anthony Pym, *On the Historical Epistemologies of Bible Translating*, u Noss 2007: 195–215 (206–208).

¹⁵ Sveti oficij bio je vrhovna ustanova Crkve za zaštitu vjere i morala (danas Kongregacija za nauk vjere).

¹⁶ Usp. Thomson 2005: *The Third Period of the Council, 18 January 1562 – 4 December 1563*.

¹⁷ O autoritetu biblijskog teksta kao svetog, nadahnutog teksta, odnosno o posljedicama koje je takav status biblijskoga teksta imao na način prevodenja više u: Anthony Pym, *On the Historical Epistemologies of Bible Translating*, u Noss 2007: 195–215; Lourens de Vries, *Introduction: Methodology of Bible Translation*, u Noss 2007: 267–277.

¹⁸ Dosadašnja istraživanja (radovi Vladimira Horvata i Ivana Goluba) pokazuju da je upravo jezik bio jedan od razloga zašto Kašićev prijevod nije bio tiskan. Naime, Kašić je, slijedeći pravilo isusovačkog reda, za osnovu jezika svoga prijevoda odabrao najraširenije narječje (štokavsko jekavsko narječje). Iako je nalog za prijevod došao iz Rima, prema prikupljenim informacijama i domaća Crkva i Rim doveli su na kraju u pitanje prijevod na narodni jezik te su favorizirali prijevod na (hrvatsko)crkvenoslavenskom. Više o tome i literaturi vezanoj uz pitanje neobjavljivanja Kašićeva prijevoda (radovi Horvata i Goluba) usp. Vrtič 2009a: 38–47 i Thomson 2005 (*The Consequences of the Decisions of the Council of Trent for the Slavo-Latin (Glagolitic) Rite*).

Ipak, glavna je briga Crkve bila ta da se biblijski tekst što vjernije prenese u drugi jezik, odnosno da se izraze samo ona značenja koja tekst ima u latinsko-me te da se tako ukloni mogućnost nekih drugih (krivovjernih) značenja koja original ne izražava. Budući da je Tridentski koncil na četvrtoj sjednici 8. travnja 1546. proglasio Jeronimovu *Vulgatu* jedinim autentičnim latinskim biblijskim tekstom, svaki prijevod, odnosno prevoditelj koji je odstupao od prihvaćene (Jeronimove) interpretacije¹⁹ vrlo je lako mogao biti optužen za herezu te je prijevod stoga mogao biti zabranjen.²⁰ Dakle, sveti tekst ne može interpretirati ili tumačiti pojedinac, prevoditelj ili sam čitatelj, nego Crkva.²¹ Jedan od načina da se izbjegne osobno tumačenje svetog teksta, odnosno ograđenje o smisao svetoga teksta, a s tim i optužbe za herezu, te da se dokaže suobraženost prijevoda s latinskim izvornikom bio je i doslovan prijevod – prijevod koji slijedi red riječi i sintaktička pravila latinskoga jezika.²² Na Kašićevu prijevodu *Biblije* želimo pokazati tu suobraženost s *Vulgatom* koja prijevod oslobađa prevoditeljevih tumačenja.

3. Kašićev prijevod *Biblije* (1625. – 1636.)

Prijevod *Biblije* isusovca Bartola Kašića (1575. – 1650.) nastao je u posttridentsko doba pod okriljem Rimokatoličke Crkve.²³ Kašić je prevodio prema la-

¹⁹ Nasuprot reformatorima koji su naglašavali „izvornost“ biblijskog teksta te inzistirali na izvornom grčkom i hebrejskom (aramejskom) tekstu, Rimokatolička Crkva izabrala je za službeni biblijski tekst Jeronimovu *Vulgatu* upravo zato da naglasi tradiciju Crkve kao nezaobilazan čimbenik u pristupu interpretaciji biblijskog teksta.

²⁰ Usp. Paul Ellingworth, *From Martin Luther to the English Revised Version*, u Noss 2007: 105–193 (118–119); Schwarz 1955: 10–12, 45, 159–160. O Tridentskom koncilu i pitanju prevodenja *Biblije* opširno je pisao Francis J. Thomson u svojoj studiji *The Legacy of SS. Cyril and Methodios in the Counter-Reformation* (usp. Thomson 2005).

²¹ Više o ostalim pristupima prevodenju *Biblije* tijekom 16. stoljeća (Reuchlin, Erazmo Roterdamski, Luther) vidi u Schwarz 1955: 61–212.

²² U teoriji prevodenja biblijskog teksta razlikuje se nekoliko podtipova doslovnog prevodenja: doslovnaj prijevod na razini fraze (prijevod slijedi red riječi i sintaktička pravila jezika s kojeg se prevodi), na razini riječi (prevodi se riječ za riječ) te na razini manjoj od riječi (prevodi se morfem za morfem). Usp. Lourens de Vries, *Introduction: Methodology of Bible Translation*, u Noss 2007: 267–277 (269) i Harry Sysling, *Translation Techniques in the Ancient Bible Translations: Septuagint and Targum*, u Noss 2007: 279–305 (285–286).

²³ Kašićev prijevod *Biblije* sačuvao se u rukopisu te u nekoliko prijepisa. Sadrži kompletan *Novi zavjet*, a u *Starom zavjetu* nedostaju iz *Petoknjžja* manji dio *Knjige Postanka*, iz *Povijesnih knjiga* dijelovi *Prve i Druge knjige o Samuelu*, dijelovi *Prve knjige o Kraljevima* i cijela *Druga knjiga o Kraljevima*, cijela *Prva* i cijela *Druga knjiga Ljetopisa*, cijela *Prva* i cijela *Druga knjiga o Makabejcima*, a iz *Proročkih knjiga* nedostaju *Proroci* (Izaija, Jeremija, Baruh, Ezekiel, Daniel, Hošea, Joel, Amos, Obadija, Jona, Mihej, Nahum, Habakuk, Sefanija, Hagaj, Zaharija i Malahija) te *Tužaljke*. Ne zna se jesu li tekstovi koji nedostaju u cijelosti (odnosno *Druga knjiga o Kraljevima*, *Prva* i *Druga knjiga Ljetopisa*, *Prva* i *Druga knjiga o Makabejcima*, *Proroci* te *Tužaljke*) bili prevedeni pa su izgubljeni ili nisu ni bili prevedeni.

tinskoj *Vulgati*. U predgovoru naslovljenom *Pridgovor štiocu* Kašić zapravo donosi prijevod latinskog predgovora *Vulgati* pod naslovom *Præfatio ad lectorem*.²⁴ U njemu se ističe autentičnost Jeronimova latinskog biblijskog prijevoda koji je Tridentski koncil proglasio jedinim autentičnim latinskim biblijskim tekstom – kako bi se uklonili različiti prijevodi i tumačenja te spriječila hereza – odnosno ističe se autentičnost revidiranog Jeronimova prijevoda, danas poznatog kao *Vulgata Sixto-Clementina*.²⁵ Iako Kašić nigdje ne govori eksplicitno o načinu na koji je prevodio *Bibliju* s latinskog jezika, on se može implicitno iščitati iz samog prijevoda *Biblije*.²⁶ Da je Kašićev prijevod *Biblije* pretežno doslovan, potvrđuju brojne sintaktičke osobitosti prevedenog teksta nastale pod utjecajem latinskog jezika, odnosno sintaktičke osobitosti posuđene iz latinskog jezika. Ovdje ćemo ih donijeti tek nekoliko kako bismo potkrijepili svoju tvrdnju.²⁷

U Kašićevu prijevodu *Biblije* pod utjecajem latinskog teksta vrlo često nalazimo jednostruku negaciju, koju u ostalim Kašićevim djelima rijetko nalazimo (Gabrić-Bagarić 1984: 150). Na primjer: *slovo jedno ili jedan rizac neće mimo-ći od zakona dokle se sva učine*_{Mt 5,18} (lat. *jota unum, aut unus apex non praeteribit a lege, donec omnia fiant*); *Nam nie pristojno ubiti ikoga*_{Iv 18,31} (lat. *nobis non licet interficere quemquam*); *Nitko stavivši ruku na ralo i obzirujući nazada podoban je kraljestvu Božjemu*_{Lk 9,62} (lat. *nemo mittens manum suam ad aratrum, et respiciens retro, aptus est regno Dei*).

²⁴ V. *Biblia sacra* 1999/1625: 460–463 (predgovor je smješten ispred *Novog zavjeta*). Predgovor je potpisan mjestom i datumom: *U Rimu god. 1598*. Na temelju toga podatka Bašić tvrdi da se Kašić prevodeći *Bibliju* vjerojatno služio izdanjem *Biblije Sixto-Clementine* iz 1598. Usp. Bašić 1994: 334–335.

²⁵ Budući da je Jeronimov prijevod doživio tijekom vremena mnoge promjene, odnosno izobličenja, s umnažanjem prijepisa smanjivala se jedinstvenost i „čistoća” *Vulgate*. Stoga je na Tridentskom koncilu zatražen autentičan, pouzdan tekst, koji bi se izdao kao službeni prijevod. Papa Pio V. započeo je reviziju, a završio ju je Siksto V. i objavio 1590. Budući da u svoje izdanje nije uvrstio sve ispravke koje je predložila komisija, papa Grgur XIV. zadužuje novu komisiju da pregleda takozvanu Sikstovu *Bibliju* i unese izmjene koje on nije prihvatio. Tako je započela nova revizija, dovršena za pontifikata Klementa VIII. Novo izdanje izašlo je 1592., opet pod imenom Siksta V. (*Biblia sacra Vulgatae editionis Sixti Quinti Pont. Max. jussu recognita atque edita*). Tek će u izdanju iz 1604. biti dodano i ime Klementa VIII.

²⁶ Kašićev pristup prijevodu biblijskoga teksta može se iščitati i iz *Rituala rimskog* objavljenog 1640. i *Lekcionara* objavljenog 1641., imajući na umu osobitosti i namjenu tih tekstova, kao i iz, primjerice, njegova ispravka Bandulavićeva *Lekcionara*, gdje upozorava na neka Bandulavićeva odstupanja od latinskog izvornika. Tako komentirajući Bandulavićev *Lekcionar*, Kašić upozorava na gramatičke pogreške, barbarizme i solecizme (*molti erroretti di Grammatica, barbarismi, e solecismi in Lingua Illirica, sono li seguenti contra il senso vero della Sacra Volgata editione*). Detaljan popis Kašićevih ispravaka Bandulavićeva *Lekcionara* donio je Vladimir Horvat (v. Horvat 2004: 239–257).

²⁷ Više o sintaksi Kašićeva prijevoda *Biblije* s mnogobrojnim primjerima vidi u: Gabrić-Bagarić 1984; Vrtič 2009a. Primjeri iz Kašićeva prijevoda *Biblije* donose se prema izdanju objavljenom 1999., a iz *Vulgate* prema izdanju iz 1822. – 1824. (*Vulgata Sixto-Clementina*).

Kašić često izriče posjedovatelja besprijedložnim genitivom imenica ili zamjenica prema latinskom genitivu posvojnog: *ruku žene*_{Post 19,16} (lat. *manum uxoris*); *sin Marie, bratučed Jakoba i Josefa i Jude i Simuna*_{Mk 6,3} (lat. *filii Mariae, frater Jacobi, et Joseph, et Judae, et Simonis*); *karvi jaganjca*_{Otk 7,14} (lat. *sanguine Agni*); *naučitelj vas*_{Mt 9,11} (lat. *magister vester*); *skut vas*_{Lk 6,38} (lat. *sinum vestrum*); *Otac vas*_{Lk 12,30} (lat. *Pater vester*).

Posvojni dativ uz glagol *biti*, prema latinskom posvojnog dativu uz glagol *esse*, nalazimo također u Kašićevu prijevodu, ali rijetko. Riječ je zapravo o praindoeuropskoj *esse*-konstrukciji za izražavanje posjedovanja (posvojnost se izražava glagolom *biti*, a ne glagolom *imati*; posjedovatelj je izražen dativom, a ono što se posjeduje nominativom). *Esse*-konstrukciju nalazimo u ovom primjeru: *ovoj bieše sestra imenom Maria*_{Lk 10,39} (lat. *et huic erat soror nomine Maria*).²⁸

Uz prijelazne semikopulativne glagole, primjerice uz glagole: (*u*)činiti, scijeniti, govoriti ('nazivati', 'zvati'), zvati ('nazivati'), zazivati ('nazivati'), reći ('zvati'), postaviti, odlučiti, imenovati i procijeniti, Kašić vrlo često ima dva akuzativa – akuzativ objekta i akuzativ predikata. Imenski dio predikata dolazi, dakle, u akuzativu te sa semikopulativnim glagolom čini semikopulativni predikat. Kašić zapravo slijedi latinski tekst u kojem dolaze glagoli koji traže dvije dopune u akuzativu (*facere, iudicare, existimare, dicere, vocare, invocare, constituere, ponere, nominare*), odnosno traže akuzativ objekta i akuzativ predikata. Na primjer: *a tebe ću učiniti poglavicu varh naroda velička*_{Br 14,12} (lat. *te autem faciam principem super gentem magnam*); *blaženu će mene govoriti*_{Lk 1,48} (lat. *beatam me dicent*); *tko je mene postavio sudca*_{Lk 12,14} (lat. *quis me constituit iudicem*).

Slijedeći latinski tekst, Kašić često upotrebljava posvojne zamjenice *moj, tvoj, naš, vaš* kada označuje odnos prema subjektu u 1. i 2. licu, odnosno kada se posvojnost „vraća” na subjekt: *Dugu ću moju staviti na oblacih*_{Post 9,13} (lat. *arcum meum ponam in nubibus*); *dvigni odar tvoj i pojdi u kuću tvoju*_{Mk 2,11} (lat. *tolle grabatum tuum, et vade in domum tuam*); *kakono i mi odpustamo dužnikom našiem*_{Mt 6,12} (lat. *sicut et nos dimittimus debitoribus nostris*); *ljubite nepriatelje vaše*_{Mt 5,44} (lat. *diligite inimicos vestros*). Povratno-posvojnog zamjenicom *svoj* Kašić često izriče pripadanje 3. licu koje nije rečenični subjekt, kako je i u latinskom: *i pridaše mu sinovi svoji kerv*_{Lk 9,18} (lat. *obtuleruntque ei filii sui sanguinem*).

²⁸ Daljnji razvoj te konstrukcije u slavenskim jezicima potvrđen je i u Kašića: *Nie tebi diela ni srieće u govoru tomu*_{Dj 8,21} (lat. *non est tibi pars, neque sors in sermone isto*). Ono što se posjeduje uz zaničkani glagol dolazi u genitivu (slavenski genitiv). Krajnji razvoj navedene konstrukcije potvrđen je također u Kašićevu prijevodu u primjeru: *ter oni ne imahu sina*_{Lk 1,7} (lat. *et non erat illis filius*), gdje je Kašić latinsku *esse*-konstrukciju zamijenio *habeo*-konstrukcijom.

Uz glagole *činiti* i *učiniti* u Kašićevu je prijevodu *Biblije* potvrđena konstrukcija akuzativ + infinitiv u funkciji izrične rečenice prema latinskom *face-re* + akuzativ + infinitiv. Riječ je, dakle, o sintaktičkom kalku: *ere ste činili zasmarditi vonj naš prid faraunom*^{Iz1 5,21} (lat. *quoniam foetere fecistis odorem nostrum coram Pharaone*); *i njega odisgara siediti činiše*^{Mt 21,7} (lat. *et eum desuper sedere facerunt*); *i učini njih pribivati*^{Pnz 2,21} (lat. *et fecit illos habitare*).

Promjena sintaktičke funkcije participa uvjetovala je njegovu adverbijalizaciju (Gabrić-Bagarić 1995). Nakon što je proces adverbijalizacije bio završen u XVI. stoljeću, upravo su prijevodi biblijskih tekstova bili jedan od načina ponovnog aktiviranja participa u hrvatskom pisanom jeziku. Naime, pod latinskim utjecajem sve do polovine XIX. stoljeća biblijski su prijevodi podržavali upotrebu participa u hrvatskom jeziku. Jedan od posljednjih prijevoda *Biblije* koji je rehabilitirao upotrebu participa bio je Katančićev prijevod (Vrtič 2009b). U Kašićevu pak prijevodu pod utjecajem *Vulgate* nalazimo, primjerice, supstantivizirani particip (*Tko ima dvi dolame, podaj neimajućemu*^{Lk 3,11}, lat. *qui habet duas tunicas, det non habenti; molite za progoneće vas i za potvarajuće vas*^{Mt 5,44}, lat. *orate pro persequentibus et calumniantibus vos*), particip u atributnoj funkciji (*eto mu prikazovahu razslabljenca ležećega na odru*^{Mt 9,2}, lat. *ecce offerebant ei paralyticum iacentem in lecto; priličan je čovjeku gradećemu kuću svoju varh zemlje*^{Lk 6,49}, lat. *similis est homini aedificanti domum suam super terram*), particip u uložni situacijske determinacije objekta (*tako da se mnoštva čudjahu gledajući nieme govoreće, hrome hodeće, sliepe videće*^{Mt 15,31}, lat. *ita ut turbae mirarentur videntes mutos loquentes, claudos ambulantes, caecos videntes; I ugleda ga vas puk gredućega i hvalećega Boga*^{Dj 3,9}, lat. *et vidit omnis populus eum ambulantes et laudantes Deum*) te predikatni particip (*ere nieste vi govoreći, nego Duh Sveti*^{Mk 13,11}, lat. *non enim vos estis loquentes, sed Spiritus Sanctus; budi bdieći*^{Otk 3,2}, lat. *esto vigilans*).

Za sve ovdje navedene sintaktičke osobine Kašićeva prijevoda možemo reći da nisu svojstvene samo Kašiću. Nalazimo ih i u dotadašnjoj štokavskoj i čakavskoj literarnoj tradiciji te posebno u lekcionarskoj tradiciji, koje su također bile pod latinskim utjecajem, a lekcionarska tradicija i pod crkvenoslavenskim utjecajem. Neke osobine nalazimo i u narodnim govorima (primjerice upotrebu posvojnih zamjenica kada se označuje odnos prema subjektu u 1. i 2. licu te konstrukciju *činiti* + infinitiv), točnije u dubrovačkom govoru, u koji su ušle preko talijanskoga jezika.²⁹ I dok, dakle, možemo i trebamo dovesti u pitanje latinski tekst kao jedini izvor navedenih sintaktičkih osobina, situacija je drugačija kada je riječ o redu riječi. Naime, upravo iz reda riječi nedvojbeno možemo otkriti Kašićevu ovisnost o *Vulgati* te odrediti utjecaj latinskog jezika kao primaran.

²⁹ Usp. više o tome u Vrtič 2009a.

3.1. Red riječi u Kašićevu prijevodu *Biblije*

Analizu reda riječi u Kašićevu prijevodu *Biblije* proveli smo na dva teksta: iz *Starog zavjeta* odabrali smo *Levitski zakonik*, a iz *Novog zavjeta* *Matejevo evanđelje*. Naš izbor bio je motiviran činjenicom da je *Levitski zakonik* sačuvan kao autograf te da nije bio do Kašića preveden (ili barem prijevod nije sačuvan). Nasuprot tome *Matejevo evanđelje* sačuvano je u prijepisu te je prije Kašića bilo prevedeno više puta (lekcionari). Red riječi u oba pregledana teksta otkriva podjednaku Kašićevu ovisnost o latinskom redu riječi. Rezultati naše analize pokazuju da se u oko 80 % Kašićeva prijevoda *Levitskog zakonika* te u oko 80 % *Matejeva evanđelja* red riječi podudara s redom riječi u latinskom tekstu.³⁰ Iako ne slijedi uvijek latinski tekst u gramatičkom smislu, odnosno često odabire drugačija gramatička rješenja (primjerice latinski besprijedložni izraz prevodi prijedložno-padežnom vezom), Kašić i tada čuva red riječi izvornog teksta. Ovdje donosimo nekoliko primjera te Kašićeve ovisnosti o latinskom redu riječi, najprije iz *Levitskog zakonika* (pogl. 9, rr. 5–7; pogl. 16, rr. 20–21; pogl. 17, rr. 8–10).

Ponesoš	dakle	svakolika,	koja	bieše	Moizes,	na vrata
<i>Tulerunt</i>	<i>ergo</i>	<i>cuncta</i>	<i>quæ</i>	naredio	<i>Moyse</i>	<i>ad ostium</i>
od pribivališta,	gdie	sve množtvo okolo stojeći,	reče	Moizes:	Ovo	je
<i>tabernaculi:</i>	<i>ubi</i>	<i>cum</i>	<i>ait</i>	<i>Moyse:</i>	<i>Iste</i>	<i>est</i>
		<i>omnis</i>				
		<i>multitudo</i>				
		<i>astaret,</i>				
besieda	koju	je naredio	G(ospodin):	Činite	i	ukazati će se
<i>sermo,</i>	<i>quem</i>	<i>præcepit</i>	<i>Dominus:</i>	<i>facite,</i>	<i>et</i>	<i>apparebit</i>
vama	slava	njegova.	I	reče	Aaronu:	Pristupi
<i>vobis</i>	<i>gloria</i>	<i>ejus.</i>	<i>Et</i>	<i>dixit</i>	<i>ad</i>	<i>Accede</i>
					<i>Aaron:</i>	

³⁰ Do postotka smo došli tako da smo brojili riječi koje su u Kašićevu prijevodu promijenile mjesto u odnosu na latinski tekst (broj riječi pregledanog teksta koje su promijenile mjesto u odnosu na latinski tekst podijeljeno s ukupnim brojem riječi pregledanog teksta pomnoženo sa sto).

k otaru <i>ad altare,</i>	i <i>et</i>	zakolji <i>immola</i>	za grieh <i>pro peccato</i>	tvoj: <i>tuo:</i>	pokloni <i>offer</i>	holokaustiĉ <i>holo-caustum,</i>
i <i>et</i>	pomoli se <i>deprecare</i>	za tebe <i>pro te</i>	i <i>et</i>	za puka: <i>pro populo:</i>	i kad <i>cumque</i>	budeš zaklati <i>mactaveris</i>
živinicu <i>hostiam</i>	pukovu, <i>populi,</i>	moli <i>ora</i>	za njega <i>pro eo,</i>	kakono <i>sicut</i>	je naredio <i>præcepit</i>	G(ospod)i.n. <i>Dominus.</i> Lev 9,5–7
Pokli <i>Postquam</i>	uzbude očistio <i>emunda-verit</i>	posvećeniĉtvo <i>sanctuarium,</i>	i pribivalište <i>et tabernacu-lum,</i>	i otar <i>et altare,</i>	tada <i>tunc</i>	neka prikaže <i>offerat</i>
kozla <i>hircum</i>	živoga <i>viventem:</i>	i <i>et,</i>	postavivši <i>posita</i>	oboju <i>utraque</i>	ruku <i>manu</i>	varh <i>super</i>
glave <i>caput</i>	njegove, <i>ejus,</i>	neka ispovi <i>confiteatur</i>	sve <i>omnes</i>	krivine <i>iniqui-tates</i>	sinova <i>filiorum</i>	Izraelo- vieh <i>Israël</i>
i sva <i>et universa</i>	sagrie- šenstva <i>delicta</i>	i griehe <i>atque peccata</i>	njihove <i>eorum</i>	koja <i>quæ</i>	naslutivši <i>imprecans</i>	glavi <i>capiti</i>
njegovoj <i>ejus,</i>	ispustiti će <i>emittet</i>	ga <i>illum</i>	po ĉlovieku <i>per hominem</i>	priprav- nu <i>para-tum</i>	u pustinju. <i>in desertum.</i>	Lev 16,20–21
I <i>Et</i>	njima <i>ad ipsos</i>	ĉeš rieti: <i>dices:</i>	Ĉloviek <i>Homo</i>	od <i>de</i>	kuće <i>domo</i>	Izraelove <i>Israël,</i>

i <i>et</i>	od <i>de</i>	prišalaca <i>advenis</i>	koji <i>qui</i>	putuju <i>peregrin- nantur</i>	kod <i>apud</i>	vas, <i>vos,</i>
koji <i>qui</i>	pokloniti bude <i>obtulerit</i>	holo- kaustić <i>holo- caustum</i>	ili <i>sive</i>	živinče, <i>victimam,</i>	i <i>et</i>	na <i>ad</i>
vrata <i>ostium</i>	od pribivališta <i>tabernaculi</i>	svidočan- skoga <i>testimonii</i>	ne <i>non</i>	bude dovesti <i>adduxerit</i>	njega <i>eam,</i>	da <i>ut</i>
se prikaže <i>offeratur</i>	G(ospodi)- nu, <i>Domino,</i>	poginuti će <i>interibit</i>	iz <i>de</i>	puka <i>populo</i>	svoga. <i>suo.</i>	Človiek <i>Homo</i>
svaki <i>quilibet</i>	od <i>de</i>	kuće <i>domo</i>	Izraelove <i>Iaël</i>	i <i>et</i>	od <i>de</i>	prišalaca <i>advenis</i>
koji <i>qui</i>	putuju <i>peregrinan- tur</i>	meju <i>inter</i>	vami, <i>eos,</i>	ako <i>si</i>	bude jesti <i>comede- rit</i>	kervi, <i>sanguinem,</i>
ukriepiti ću <i>obfirmabo</i>	obraz <i>faciem</i>	moj <i>meam</i>	suproč <i>contra</i>	duši <i>animam</i>	njegovoj <i>illius,</i>	i <i>et</i>
saterti ću <i>disperdam</i>	nju <i>eam</i>	iz <i>de</i>	puka <i>populo</i>	svoga. <i>suo.</i>		

**Lev
17,8–10**

I kada je riječ o *Matejevu evanđelju*, nalazimo brojne potvrde podudaranja reda riječi u Kašićevu prijevodu s redom riječi u *Vulgati*. Ovdje donosimo tek nekoliko primjera (pogl. 2, rr. 10–11; pogl. 8, rr. 25–28; pogl. 21, rr. 36–40).

Vidievši <i>Videntes</i>	tada <i>autem</i>	zvijezdu, <i>stellam</i>	obeseliše se <i>gavisi sunt</i>	veseljem <i>gaudio</i>	veliciem <i>magno</i>	vele. <i>valde.</i>
I ulazeći <i>Et intrantes</i>	u kuću, <i>domum,</i>	najohoše (sic!) <i>invenerunt</i>	dietića <i>puerum</i>	s Mariom, <i>cum Maria</i>	materom <i>matre</i>	njegovom <i>ejus</i>
i <i>et</i>	padši nice, <i>procidentes</i>	pokloniše se <i>adoraverunt</i>	njemu: <i>eum:</i>	i otvorivši <i>et apertis</i>	blaga <i>thesauris</i>	svoja, <i>suis</i>

podaše <i>obtulerunt</i>	mu <i>ei</i>	darove: <i>munera,</i>	zlato, <i>aurum,</i>	tamian <i>thus,</i>	i miru. <i>et myrrham.</i>	
						Mt 2,10–11
I <i>Et</i>	pristupiše <i>accesse- runt</i>	k njemu <i>ad eum</i>	učenici <i>discipuli</i>	njegovi <i>ejus,</i>	i <i>et</i>	probudiše <i>suscitave- runt</i>
ga <i>eum,</i>	govoreći: <i>dicentes:</i>	G(ospodi)ne, <i>Domine,</i>	sahrani <i>salva</i>	nas, <i>nos:</i>	ginemo. <i>perimus.</i>	I <i>Et</i>
veli <i>dicit</i>	njima <i>eis</i>	Jesus: <i>Jesus:</i>	Što <i>Quid</i>	se bojite, <i>timidi estis,</i>	malahne <i>modicæ</i>	viere? <i>fidei?</i>
Tada <i>Tunc</i>	ustavši, <i>surgens</i>	zapoviedie <i>imperavit</i>	vietrom <i>ventis,</i>	i moru, <i>et mari,</i>	i <i>et</i>	učini se <i>facta est</i>
tihoća <i>tranqu- illitas</i>	velička. <i>magna.</i>	Jurbo <i>Porro,</i>	ljudi <i>homines</i>	se začudiše <i>mirati sunt</i>	govoreći: <i>dicentes:</i>	Kakovi <i>Qualis</i>
je <i>est</i>	ovi <i>hic,</i>	ere <i>quia</i>	vietri <i>venti</i>	i more <i>et mare</i>	poslušaju <i>obediunt</i>	njega? <i>ei?</i>
I <i>Et</i>	bivši došli <i>cum venisset</i>	priko <i>trans</i>	mora <i>fretum</i>	u rusag <i>in regionem</i>	od Gerasena, <i>Gerase- norum,</i>	susretoše <i>occurrerunt</i>
ga <i>ei</i>	dva <i>duo</i>	imajuća <i>habentes</i>	hudobe, <i>dæmonia,</i>	iz grobova <i>de monumentis</i>	izišadši, <i>exeuntes,</i>	verla <i>sævi</i>
vele, <i>nimis,</i>	tako da <i>ita ut</i>	nitko <i>nemo</i>	ne mogaše <i>posset</i>	proći <i>transire</i>	po putu <i>per viam</i>	onomu. <i>illam.</i>
						Mt 8,25–28
Opeta <i>Iterum</i>	posla <i>misit</i>	ine <i>alios</i>	sluge <i>servos</i>	već <i>plures</i>	od prednjih, <i>prioribus,</i>	i <i>et</i>
učiniše <i>fecerunt</i>	njima <i>illis</i>	takojer. <i>similiter.</i>	Najposlie <i>Novissime</i>	tad <i>autem</i>	posla <i>misit</i>	k njima <i>ad eos</i>

sina	svoga	veleći:	Uzbojati će se	sina	moga.	Težaci
<i>filium</i>	<i>suum,</i>	<i>dicens:</i>	<i>Verebuntur</i>	<i>filium</i>	<i>meum.</i>	<i>Agricolæ</i>
tad	uzrievši	sina,	rekoše	u sebi:	Ovi	je
<i>autem</i>	<i>videntes</i>	<i>filium</i>	<i>dixerunt</i>	<i>intra se:</i>	<i>Hic</i>	<i>est</i>
diedinić,	hodite,	ubijmo	ga	i	imati ćemo	diedinu
<i>hæres,</i>	<i>venite,</i>	<i>occidamus</i>	<i>eum,</i>	<i>et</i>	<i>habebimus</i>	<i>hæreditatem</i>
njegovu.	I	uhitivši	ga	izvargoše	izvan	vinograda
<i>ejus.</i>	<i>Et</i>	<i>apprehen-</i> <i>sum</i>	<i>eum</i>	<i>ejecerunt</i>	<i>extra</i>	<i>vineam,</i>
i	ubiše.	Kada	dake	uzbude dojći	gospodar	od vinograda
<i>et</i>	<i>occiderunt.</i>	<i>Cum</i>	<i>ergo</i>	<i>venerit</i>	<i>dominus</i>	<i>vineæ,</i>
što	će učiniti	težakom	oneziema?			
<i>quid</i>	<i>faciet</i>	<i>agricolis</i>	<i>illis?</i>			Mt 21,36–40

Budući da u oko 80 % svog prijevoda *Levitskog zakonika* i *Matejeva evanđelja* Kašić slijedi latinski red riječi, Kašićev prijevod *Biblije*, odnosno hrvatski (štokavski) rimokatolički posttridentski prijevod iz XVII. stoljeća možemo nazvati doslovnim na razini reda riječi. Kašićev je prijevod, dakle, doslovan prije svega po tome što Kašić u oko 80 % svog prijevoda slijedi red riječi latinskog teksta. Visoki postotak podudaranja reda riječi u Kašićevu prijevodu i u *Vulgati* svjedoči o iznimno jakim vanjskim faktorima koji su doveli do te podudarnosti.

Kašić vjernost *Vulgati* pokazuje prije svega redom riječi. Tu ovisnost o latinskom tekstu možemo pogledati i iz drugog kuta, promatrajući red naglašenih riječi u rečenici te red članova rečeničnog ustrojstva. Ovdje donosimo nekoliko novih primjera kako bismo dodatno potkrijepili svoju tvrdnju o Kašićevoj ovisnosti o latinskom redu riječi.

Kada je riječ o redu naglašenih riječi u rečenici, ovisnost o *Vulgati* najbolje se vidi u smještaju sročnih atributa u nominalnim konstrukcijama. Kašić smješta sročne attribute onako kako su smješteni i u latinskom tekstu, odnosno iza imenice na koju se odnose:

lat. *locum mundum* > *miesto čisto*_{Lev 4,12}; lat. *ignem alienum* > *oganj tuđi*_{Lev 10,1};
 lat. *filia sacerdotis* > *kći posvećenikova*_{Lev 22,12}; lat. *arietes duos* > *ovna dva*_{Lev 23,18};
 lat. *Deus vester* > *Bog vaš*_{Lev 24,22}; lat. *arbor bona* > *dub dobri*_{Mt 7,17};
 lat. *frater tuus* > *brat tvoj*_{Mt 5,23}; lat. *ovem unam* > *ovcu jednu*_{Mt 12,11}; lat. *contra Spiritum sanctum* > *protiva Duhu Svetomu*_{Mt 12,32}.

Postponirani smještaj atributa potvrđen je u mnogim starijim biblijskim prijevodima, od primorskih lekcionara, preko Bandulavića i Lanosovića pa sve do Katančićeva prijevoda *Biblije*.³¹ Postponirano smještanje sročnih atributa u nominalnim konstrukcijama odlika je i suvremenog biblijskog stila te možemo i latinski jezik smatrati jednim od izvora te osobine (Pranjkočić 2006: 28). Tako, primjerice, u Dudinu i Fućakovu prijevodu *Novog zavjeta* (Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990.) nalazimo: *Evo, reče, majke moje i braće moje*_{Mt 12,49}; *Otac vaš*_{Mt 18,14}; *smiluj nam se, Sine Davidov*_{Mt 20,31}; *kraljevstvo nebesko*_{Mt 25,1}; *Sin Božji*_{Mt 27,54}; *krsteći ih u ime Oca, i Sina i Duha Svetoga*_{Mt 28,19}. Dakle, postponirani smještaj atributa sintaktička je osobina koja je postala stabilnim obilježjem biblijskog stila hrvatskog jezika i pod latinskim utjecajem.³² Postpozicija sročnog atributa u nominalnim konstrukcijama, koja danas stvara „ozračje posebne uznositosti, odnosno patetičnosti” (Pranjkočić 2006: 28), nekada je stvarala prije svega ozračje vjernosti latinskom izvorniku.

Ako je u latinskom atribut ispred imenice na koju se odnosi, tako je i u Kašićevu prijevodu:

lat. *totum thus* > *vas tamian*_{Lev 2,2}; lat. *super quattuor pedes* > *varh četiri noga*_{Lev 11,20}; lat. *angustam portam* > *tiesna vrata*_{Mt 7,13}; lat. *spatiosa via* > *prostrani put*_{Mt 7,13}; lat. *mala arbor* > *zli dub*_{Mt 7,17}; lat. *bonus homo* > *dobar človiék*_{Mt 12,35}; lat. *duas manus vel duos pedes* > *dvi ruke ili dvi noge*_{Mt 18,8}; lat. *sanctam civitatem* > *sveti grad*_{Mt 27,53}.

Kašić slijedi latinski red riječi i kada latinski posvojni genitiv prevodi posvojnim pridjevom:

lat. *sacerdotis filia* > *posvećenikova kći*_{Lev 21,9}; lat. *per manum Moysi* > *po ruci Moizesovoj*_{Lev 8,36}; *angelus Domini* > *angeo Gospodinov*_{Mt 1,24}; lat. *Filius Dei* > *Sin Božji*_{Mt 4,3}; lat. *regnum caelorum* > *kraljestvo nebesko*_{Mt 4,17}; lat. *opera Christi* > *diela Isukarstova*_{Mt 11,2}.

Latinski red riječi Kašić slijedi i kada genitiv posvojni prevodi genitivom s prijedlogom *od* (lat. *regnum caelorum* > *kraljestvo od nebesa*_{Mt 3,2; Mt 5,3.10.20; Mt 7,21}).

³¹ Usp. o tome i Rešetar 1898; Gabrić-Bagarić 1989: 163; Despot 2002: 194–197.

Postponirani smještaj sročnih atributa u nominalnim konstrukcijama potvrđen je i kod pisaca i prevoditelja nabožne književnosti, primjerice kod bosanskih (Matijević, Papić, Lastrić, Lašvanin, Benić), dalmatinskih (Banovac, Filipović, Kačić, Zoričić) i slavonskih pisaca (Kanižlić, Pavić). Usp. o tome: Pavešić 1968; Pranjkočić 2000a: 34; Pranjkočić 2000b: 83; Pranjkočić 2002: 23; Maretić 1910: 205; Maretić 1915/1916: 37.

³² Stabilnosti toga sintaktičkog obilježja mogao je uz latinski jezik pridonijeti i crkvenoslavenski jezik (utjecaj crkvenoslavenskog vidljiv je i u Karadžićevu prijevodu *Novog zavjeta* te u dvjema raširenim redakcijama toga prijevoda s kraja XIX. stoljeća, Šulekovej i Rešetarovoj) te narodni govor (primjerice postponirani smještaj atributa u narodnim pjesmama).

I kada ima dva atributa, Kašić ih raspoređuje onako kako su raspoređeni u latinskom tekstu:

lat. *manum suam sinistram* > *ruku svoju lievu*_{Lev 14,15}; lat. *pater vester caelestis* > *Otac vaš nebeski*_{Mt 6,26}; lat. *opera vestra bona* > *diela vaša dobra*_{Mt 5,16}; lat. *plurimae virtutes eius* > *mnoge krieposti njegove*_{Mt 11,20}; lat. *dextra manus tua* > *desna ruka tvoja*_{Mt 5,30}; lat. *in dexteram maxillam tuam* > *po desnoj čeljusti tvojoj*_{Mt 5,39}.

Tako je i kada latinsku imenicu (*Israel*) prevodi pridjevom (lat. *omnis turba Israel* > *vas puk izraelski*_{Lev 4,13}; lat. *omni populo Israel* > *svega puka Izraelova*_{Lev 7,34}).

Kada je riječ o redu članova rečeničnog ustrojstva, Kašić ih raspoređuje onako kako su raspoređeni u latinskom tekstu. Tako nalazimo primjere u kojima je predikat, odnosno glagolski dio imenskog predikata na kraju surečenice ili rečenice:

lat. *Choerogryllus qui ruminat, ungulamque non dividit, immundus est* > *Kerogrilić, koji priživa i kopito ne razdieljuje, nečist jest*_{Lev 11,5}; lat. *ut videant opera vestra bona, et glorificent patrem vestrum, qui in caelis est* > *neka gledaju diela vaša dobra i proslave Oca vašega koji na nebesieh jest*_{Mt 5,16}; lat. *Jugum enim meum suave est, et onus meum leve* > *Jaram bo moj sladak jest, a breme moje lagahno*_{Mt 11,30}.

Kašić, dakle, prevodi doslovno pa članovi rečeničnog ustrojstva dolaze na mjesto na kojem se nalaze i u latinskom. Takvi su primjeri potvrđeni i u starijoj biblijskoj prevoditeljskoj tradiciji (primorski lekcionari, Bandulavić, Lanošević, Katančić).³³ Ovdje donosimo još nekoliko primjera doslovnog prevođenja članova rečeničnog ustrojstva iz Kašićeva prijevoda *Biblije*:

lat. *iste est sermo, quem praecepit Dominus: facite, et apparebit vobis gloria eius* > *Ovo je besieda koju je naredio G(ospodi)n: Činite i ukazati će se vama slava njegova*_{Lev 9,6}; lat. *ista est lex parientis masculinum aut feminam* > *Ovi jest zakon od rodeće muškoga ili ženskoga*_{Lev 12,7}; lat. *nolite converti ad idola* > *ne mojte se obraćati k kipom*_{Lev 19,4}; lat. *quod si oculus tuus dexter scandalizat te* > *to li oko tvoje desno smeta tebe*_{Mt 5,29}; lat. *et audientes discipuli ceciderunt in faciem suam, et timuerunt valde* > *I čujuć učenici padoše na obraz svoj i uzbojaše se vele*_{Mt 17,6}; lat. *multis passeribus meliores estis vos* > *Od mnozieh vrabaca*

³³ Usp. o tome u Rešetar 1898; Gabrić-Bagarić 1989: 164; Despot 2002: 194–197. Tako je pod latinskim utjecajem potvrđeno i kod pisaca nabožne književnosti, kod bosanskih (Papić, Laštrić, Lašvanin, Benić, Baltić), kao i kod dalmatinskih i slavonskih pisaca. Usp. o tome u Pranjaković 2000a: 35–36; Pranjaković 2000b: 83, 110–111; Pranjaković 2002: 23; Maretić 1910; Maretić 1915/1916.

bolji ste vi^{Mt 10,31}; lat. *hic est Jesus propheta a Nazareth Galilææ > Ovi jest Jesus, prorok od Nazareta galilejskoga*^{Mt 21,11}; lat. *Amen dico vobis, nescio vos > Pravo govoru vama, ne znam vas*^{Mt 25,12}.

U svojoj gramatici *Institutionum lingue Illyricæ* (1604.) Kašić donosi trinaest sintaktičkih pravila, ali u njima ne govori eksplicitno o redu riječi. U nekim pravilima implicitno govori o redu riječi. Primjerice, u pravilu VII. Kašić kaže da „glagol prijelaznoga ili aktivnoga značenja iza sebe zahtijeva akuzativ” te navodi ovaj primjer: *Redovnici hvale Boga* (Kašić 2002: 374–375). Međutim, u prijevodu *Biblije* Kašić ipak najčešće slijedi latinski red riječi pa ako je u *Vulgati* objekt ispred glagola, tako je i u njegovu prijevodu (lat. *capita vestra nolite nudare > Glave vaše nemojte ogoliti*^{Lev 10,6}).

Kašić također čuva latinski red surečenica, odnosno smješta zavisnu i glavu rečenicu onako kako su smještene i u latinskom tekstu (lat. *si sacerdos, qui unctus est, peccaverit, delinquere faciens populum, offeret pro peccato suo vitulum immaculatum Domino > ako bude posvećenik koji pomazan jest sagriješiti čineći sakriviti puka, pokloniti će za grieh svoj junca naočvarnjena G(ospodi)nu*^{Lev 4,3}; lat. *Ubi est qui natus est rex Judæorum > Gdie je koji se rodio jest kralj od Židova?*^{Mt 2,2}; lat. *sequar te quocumque jeris > sliediti ću tebe kamo god budeš pojši*^{Mt 8,19}; lat. *Et si ego in Beelzebub ejicio dæmones, filii vestri in quo ejiciunt > I ako ja po Belzeubu izgonim hudobe, sinovi vaši po komu izgone?*^{Mt 12,27}). U pregledanim tekstovima nije potvrđen nijedan primjer odstupanja u tom smislu od latinskog teksta.

3.1.1. Odstupanja od latinskog reda riječi

U oko 20 % svog prijevoda *Levitskog zakonika* i *Matejeva evanđelja* Kašić odstupa od reda riječi latinskog teksta. Slučajevi u kojima Kašić ne slijedi latinski red riječi otkrivaju nam se, očekivano, kao primjeri karakteristični za domaću lekcionarsku i književnu tradiciju te za govorni jezik. Samo u jednom slučaju, i to kada je riječ o nekim veznicima, Kašić uvijek odstupa od latinskog reda riječi. U svim ostalim slučajevima (primjerice, kada atribut dolazi ispred imenice na koju se odnosi, a ne iza kao u latinskom ili kada predikat nije na kraju rečenice kao u latinskom) potvrđeni su i suprotni primjeri, odnosno oni u kojima slijedi latinski red riječi. Ovdje ćemo popisati i pobliže prikazati Kašićeva odstupanja od reda riječi latinskog teksta.

Kao što je već rečeno, potvrđeni su primjeri u kojima Kašić beziznimno odstupa od latinskog reda riječi. Riječ je o smještaju suprotnih veznika *a* i *ali*, sastavnog veznika *i* te uzročnih veznika *jere*, *ere* i *er*, kojima je u hrvatskom jeziku upotreba ograničena na prvo mjesto u (su)rečenici pa zbog toga mora doći do odstupanja od latinskog reda riječi.

Latinski suprotni veznik *autem* ne dolazi na početku rečenice, nego iza prve riječi u rečenici. Kašić ga prevodi veznicima *a* i *ali* koje uvijek stavlja na početak rečenice, odnosno mijenja latinski red riječi jer u hrvatskom navedeni veznici ne mogu stajati iza prve riječi u rečenici:

lat. *Quidquid autem ambulat quidem super quattuor pedes* > *A* što god hodi varh četiri noga_{Lev 11,21}; lat. *Esron autem genuit Aram. Aram autem genuit Aminadab. Aminadab autem genuit Naasson.* > *A* Esron rodi Arama. *A* Aram rodi Aminadaba. *A* Aminadab rodi Naasona_{Mt 1,3-4}; lat. *Audiens autem quod Archelaus regnat in Judæa pro Herode patre suo, timuit illo ire* > *Ali* čujuć da Arkelau kraljevaše u Judei za Iruda, oca svoga, uzboja se onamo pojići_{Mt 2,22}.

Kada latinski veznik *autem* prevodi prilogom *tada*, Kašić ne mijenja red riječi (lat. *Videntes autem stellam gavisii sunt gaudio magno valde* > *Vidievši tada zvijezdu, obeseliše se veseljem veliciem vele*_{Mt 2,10}).

Latinski uzročni veznik *enim* nikada ne stoji na početku rečenice. Kada ga prevodi veznikom *bo*, Kašić ne mijenja njegovo mjesto u odnosu na latinski tekst (lat. *Venit enim Joannes neque manducans neque bibens, et dicunt: Dæmonium habet* > *Došao je bo Ivan ni jedući ni pijuć, i govore: Hudobu ima*_{Mt 11,18}). Međutim, kada ga prevodi veznicima *jere*, *ere* i *er*, Kašić mijenja red riječi i navedene veznike uvijek stavlja na početak rečenice ili surečenice:

lat. *Omnes enim prophetæ et lex, usque ad Joannem prophetaverunt* > *Jere svi proroci i zakon do Ivana prorokovali su*_{Mt 11,13}; lat. *navicula autem in medio mari jactabatur fluctibus: erat enim contrarius ventus* > *a brodac posred mora bieše valjan od valova: ere bieše suprotivni vietar*_{Mt 14,24}; lat. *ex abundantia enim cordis os loquitur* > *Er iz obilnosti od serca usta govore*_{Mt 12,34}.

I sastavni veznik *i*, prema latinskom enklitičkom vezniku *-que*, Kašić također uvijek stavlja na početak rečenice (lat. *omnemque eius adipem tollet* > *I vas će njegov loj uzeti*_{Lev 4,19}; lat. *Rogabitque pro eo* > *I moliti će za njega*_{Lev 14,19}).

Ostali slučajevi u kojima Kašić odstupa od latinskog reda riječi specifični su po tome što uvijek možemo naći isti tip primjera u kojima Kašić slijedi latinski red riječi. Ovdje navodimo one slučajeve odstupanja koja se pojavljuju u analiziranim tekstovima više puta.

Iako Kašić najčešće smješta sročni atribut u nominalnim konstrukcijama onako kako je on smješten i u latinskom tekstu, ipak su potvrđena i odstupanja. Tako su potvrđeni primjeri u kojima atribut prethodi imenici na koju se odnosi:

lat. *in odorem suavissimum* > *na priugodni miris*_{Lev 2,2}; *de sanguine vituli* > *od junčeve karvi*_{Lev 4,5}; lat. *in partem suam* > *u svoj dio*_{Lev 8,29}; lat. *die octavo* > *u osmi dan*_{Lev 14,10}; lat. *fructum dignum* > *dostojan plod*_{Mt 3,8}; lat. *fructum bonum* > *dobro voće*_{Mt 3,10}; lat. *de mandatis istis* > *od tezieh zapoviedi*_{Mt 5,19}.

Tako je i kada latinski posvojni genitiv prevodi genitivom (lat. *de manibus eorum* > iz *njih* ruka_{Lev 8,28}; lat. *gloriam eorum* > *njih* slavu_{Mt 4,8}; *venit in synagogam eorum* > *dojde u njih* sinagogu_{Mt 12,9}).

Rjeđe su potvrđeni primjeri u kojima Kašić atribut smješta iza imenice a da tako nije u latinskom tekstu (lat. *tertius dies* > dan *treći*_{Lev 7,17}; lat. *per aliam viam* > po putu *drugomu*_{Mt 2,12}). No, u slučajevima u kojima latinski objasnidbeni genitiv, koji je također atributnog karaktera, prevodi genitivom s prijedlogom *od*, Kašić navedenu prijedložno-padežnu vezu često stavlja iza imenice iako se u latinskom genitiv nalazi ispred imenice (lat. *unctionis oleum* > ul'je *od pomazan'ja*_{Lev 8,2}; lat. *excepta fornicationis causa* > *osven* uzroka *od priljubodivstva*_{Mt 5,32}; lat. *publicanorum et peccatorum amicus* > *priatelj od očitnikova i grešnikova*_{Mt 11,19}). Rijetko su potvrđeni primjeri u kojima Kašić atribut izrečen prijedložno-padežnom vezom *od* + genitiv stavlja ispred imenice (primjer smo pronašli u Lukinu evnadelju: lat. *Abilinae tetrarcha* > *od Abiline* tetrarka_{Lk 3,1}).

I kada dva atributa određuju imenicu, Kašić katkad ne slijedi latinski red riječi (lat. *totum corpus tuum* > *tielo tvoje sve*_{Mt 6,22}; lat. *omne verbum otiosum* > *svaka isprazna rieč*_{Mt 12,36}).

Glagolske i zamjeničke enklitike također su jedan od uzroka promjene reda riječi. Nenaglašeni oblici prezenta glagola *biti* kao dio imenskog predikata mijenjaju svoje mjesto u odnosu na latinski tekst. Kašić, dakle, ne slijedi uvijek latinski tekst pa glagolski dio imenskog predikata ne dolazi na kraj rečenice ili surečenice, odnosno glagolski dio imenskog predikata dolazi ispred imenskog dijela:

lat. *Quod si pauper est* > *Ako li je ubog*_{Lev 14,21}; lat. *sanguinis reus erit* > *od kervi će biti krivac*_{Lev 17,4}; lat. *quia mitis sum* > *ere sam* krotak_{Mt 11,29}; lat. *quia templo major est hic* > *ere je od cerkve veći ovi*_{Mt 12,6}; lat. *ergo liberi sunt filii* > *Dakle su slobodni sinovi*_{Mt 17,25}.

Kada je glagol *biti* dio složenih glagolskih oblika, primjerice trpnih, red riječi također se mijenja u odnosu na latinski tekst, odnosno glagol *biti* dolazi ispred glagolskog pridjeva trpnog:

lat. *sacerdos qui unctus est* > *posvećenik koji je pomazan*_{Lev 4,16}; lat. *quod fidei eius creditum fuerat* > *koja vieri njegovoj bieše bita pridata*_{Lev 6,2}; lat. *qui oblati fuerat pro peccato* > *koji bieše bio prikazan za grieh*_{Lev 10,16}; lat. *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo* > *Svaka su meni pridana od Oca moga*_{Mt 11,27}; lat. *fundata enim erat super petram* > *bieše bo utemeljena varh stiene*_{Mt 7,25}.

Rjeđe su potvrđeni primjeri u kojima Kašić stavlja glagol *biti* iza glagolskog pridjeva trpnog, a da tako nije u latinskom tekstu. Tada uzima naglašeni oblik prezenta glagola *biti* (lat. *multi enim sunt vocati* > *mnozi bo zvani jesu*_{Mt 22,14}).

Katkad Kašić glagolskom enklitikom razbija atributnu sintagmu, odnosno enklitiku stavlja iza prve naglašene riječi (lat. *filia mea modo defuncta est* > *kći je moja malo prie umerla*_{Mt 9,18}). Kašić zapravo pomiče glagol *biti* bliže početku rečenice ili surečenice (lat. *cumque expleti fuerint dies* > *i kad se budu izvršili dnevi*_{Lev 12,6}; lat. *si in Sodomis factae fuissent virtutes* > *da bi se bile u Sodomah učinile krieposti*_{Mt 11,23}), a to će biti karakteristično i za Katančićev prijevod. Kod Katančića, primjerice, nalazimo glagol *biti* ispred glagolskog pridjeva trpnog (lat. *sic enim scripturum est per Prophetam* > *ovako bo je pisano po Proroku*_{Mt 2,5}; lat. *jam enim securis ad radicem arborum posita est* > *jurve bo je sikira na koren stablah stavljena*_{Mt 3,10}), kao i glagolski dio imenskog predikata ispred imenskog dijela (lat. *jugum enim meum suave est* > *jaram bo je sladak*_{Mt 11,30}), odnosno uopće pomicanje glagolskog dijela prema naprijed (lat. *si filius Dei es* > *ako si sin Božji*_{Mt 4,3}; lat. *quia thronus Dei est* > *jerbo je pristojlje Božje*_{Mt 5,34}).³⁴

Razlike u redu riječi u odnosu na latinski tekst često su posljedica i osobitosti pojedinih hrvatskih glagolskih vremena koja su složena, a u latinskom su jednostavna. Iako u većini slučajeva Kašić ne odvaja glagol *biti* ili *htjeti* od punoznačnoga glagola (na primjer: lat. *diliges amicum tuum sicut te ipsum* > *Ljubiti ćeš priatelja tvoga kakono tebe istoga*_{Lev 19,18}; lat. *cum laverit carnem suam aqua, et occubuerit sol* > *kad bude umio put svoju vodom i bude zašlo sunce*_{Lev 22,6–7}; lat. *sequar te, quocumque ieris* > *sliediti ću tebe kamo god budeš poići*_{Mt 8,19}), ipak katkad svršeni i nesvršeni nenaglašeni oblik prezenta glagola *biti* te nenaglašeni oblik prezenta glagola *htjeti* stavlja bliže početku rečenice, ispred punoznačnoga glagola:

lat. *quod de prunis altaris impleverit* > *koga uzbuđe žeravom od otara napuniti*_{Lev 16,12}; lat. *quia super pauca fuisti fidelis* > *ere si varh malieh bio vieran*_{Mt 25,23}; lat. *omnemque eius adipem tollet* > *I vas će njegov loj uzeti*_{Lev 4,19}; lat. *et homo rite maundabitur* > *i človiek će se pravo očistiti*_{Lev 14,20}; lat. *et iudicium gentibus nuntiabit* > *i sud će narodom naviestiti*_{Mt 12,18}.

Tako i povratnu zamjenicu *se* odvaja od glagola i stavlja bliže početku rečenice:

lat. *ut non fierent* > *da se ne bi učinile*_{Lev 4,2}; lat. *siquidem ex fructu arbor agnoscitur* > *erbo se iz voća pozna stabar*_{Mt 12,33}; lat. *ipse surrexit a mortuis, et ideo virtutes operantur in eo* > *on je uskarsnuo od martvieh: ter se zato krieposti čine u njemu*_{Mt 14,2}.

Kašić također mijenja red riječi kada upotrebljava i ostale zamjeničke enklitike:

³⁴ Primjere iz Katančićeva prijevoda Biblije donosimo u transkribiranom obliku.

lat. *violenti rapiunt illud* > *usilnici ga grabe*_{Mt 11,12}; lat. *quoniam rogasti me* > *ere me si molio*_{Mt 18,32}; lat. *At illi dixerunt ei* > *A oni mu rekoše*_{Mt 2,5}; lat. *tunc responderunt ei quidam de Scribis* > *tada mu odgovoriše neki od piscalaca*_{Mt 12,38}; lat. *numquid serpentem porriget ei* > *to li mu će zmiju podati*_{Mt 7,10}.

Kako zadnji primjer to i pokazuje, u Kašićevu prijevodu potvrđen je takozvani stari red enklitika u kojem zamjeničke enklitike dolaze ispred glagolskih (takav je red potvrđen, primjerice, i u ovom slučaju: lat. *tunc respondebunt ei* > *tada mu će odgovoriti*_{Mt 25,37}). I takozvani novi red enklitika potvrđen je u Kašićevu prijevodu (*pritiesnuti će se*_{Mt 19,5}), međutim u nekim slučajevima ne možemo isključiti i utjecaj latinskog teksta (lat. *et occident eum* > *i ubiti će ga*_{Mt 17,22}).

Kada mijenja mjesto zamjeničkim enklitikama, točnije nenaglašenim oblicima ličnih zamjenica, Kašić zapravo mijenja red članova rečeničnog ustrojstva.

Evo još nekoliko primjera promjene reda članova rečeničnog ustrojstva, točnije promjene položaja predikata:

lat. *cumque color albus in cute fuerit* > *I kada uzbude biti bielo obličje na koži*_{Lev 13,10}; lat. *unusquisque patrem suum, et matrem suam timeat* > *Svak se boj oca svoga i matere svoje*_{Lev 19,3}; lat. *donec nova nascantur, edetis vetera* > *dočiem se rode nova, jesti ćete stara*_{Lev 25,22}; lat. *Quicumque enim fecerit voluntatem Patris mei, qui in caelis est: ipse meus frater, et soror, et mater est* > *Ere tko godier bude činiti hoću Oca moga, koji je na nebesieh: on je moj brat i sestra i mati*_{Mt 12,50}; lat. *et fit arbor, ita ut volucres caeli veniant* > *i učini se dub, tako da dohode ptice nebeske*_{Mt 13,32}; *Non in solo pane vivit homo* > *Ne žive čoviek o samomu kruhu*_{Mt 4,4}.

Kada u latinskom infinitiv dolazi kao dopuna, Kašić katkad mijenja položaj infinitiva pa infinitiv dolazi iza glagola koji zahtijeva dopunu:

lat. *qui emi potest* > *koji se uzmože kupiti*_{Lev 5,15}; lat. *omnis rei quae polluere potest* > *od svake stvari koja može ockvarniti*_{Lev 7,21}; lat. *qui offeri debet* > *koji se ima pokloniti*_{Lev 7,25}.

Tako katkad i izrična rečenica, kojom je preveo latinski infinitiv, dolazi iza glagola koji zahtijeva dopunu:

lat. *decurrere faciet sanguinem* > *činiti će da izteče karv*_{Lev 1,15}; lat. *qui solem suum oriri facit* > *koji sunce svoje čini da iztieče*_{Mt 5,45}.

Primjerima u kojima umjesto latinskog infinitiva Kašić ima izričnu rečenicu otvara se niz slučajeva u kojima Kašić određene latinske konstrukcije prevodi odgovarajućim slavenskim, odnosno hrvatskim konstrukcijama koje nalazimo u lekcionarskoj i književnoj tradiciji. U navedenim primjerima s glagolom *činiti*, prema latinskom *facere* (Lev 1,15 i Mt 5,45), Kašić se odmiče od latinske

sintakse te umjesto akuzativa ima nominativ, a umjesto infinitiva izričnu rečenicu te mijenja red riječi.

Ipak, u većini slučajeva Kašić latinsku konstrukciju zamjenjuje tako da čuva red riječi. To se može, primjerice, vidjeti u slučajevima gdje latinski besprijedložni genitiv prevodi genitivom s prijedlogom *od* (lat. *rex Iudaeorum* > *kralj od Židova*_{Mt 2,2}). Tako i latinski besprijedložni ablativ uspoređivanja prevodi prijedložno-padežnom vezom *od* + genitiv i čuva red riječi (lat. *nequiores se* > *gorieħ od sebe*_{Mt 12,45}). Latinsko *ad* + akuzativ gerunda ili gerundiva, što je jedan od načina izricanja namjere u latinskom, Kašić prevodi prijedlogom *za* + infinitiv te čuva red riječi (lat. *omnis qui viderit mulierem ad concupiscendum eam* > *svaki koji bude pogledati na ženu za požuditi nju*_{Mt 5,28}). Latinsku paticipsku konstrukciju ablativ apsolutni Kašić prevodi slavenskom apsolutnom konstrukcijom, odnosno apsolutnim nominativom, te također čuva red riječi (lat. *et transeunte indi Iesu, secuti sunt eum duo caeci* > *I odhodeći odonle Jesus, sliediše ga dva slipeca*_{Mt 9,27}). Međutim, katkad odmak od latinskog teksta, odnosno slobodniji prijevod, dovodi do promjene reda riječi, što smo već pokazali na primjerima u kojima latinski objasnidbeni genitiv prevodi genitivom s prijedlogom *od* te na primjeru zamjene akuzativa s infinitivom uz glagol *facere* nominativom s izričnom rečenicom uz glagol *činiti*. Promjena u redu riječi koja je posljedica odmaka od latinske sintakse dobro se vidi u primjeru u kojem je Kašić latinski akuzativ s infinitivom uz glagol *dicere* preveo izričnom rečenicom: lat. *quem me esse dicitis* > *tko govorite da sam ja*_{Mt 16,15}. Kada akuzativ s infinitivom prevodi dativom s infinitivom, Kašić čuva latinski red riječi (lat. *non est meum dare vobis* > *ne pristoji se meni dati vama*_{Mt 20,23}).

4. Zaključak

Dosadašnja istraživanja sintakse starijih hrvatskih, prije svega štokavskih, rimokatoličkih biblijskih prijevoda nastalih u posttridentsko doba (Gabrić-Bagarić 1984; Despot 2002; Vrtič 2009a, 2009b) pokazala su povećan broj sintaktičkih struktura koje nisu bile u skladu s postojećim sintaktičkim strukturama hrvatskog jezika. Uzrok tomu treba tražiti prije svega u dvama vanjskim faktorima – kontaktu s latinskim jezikom i jezičnoj politici Rimokatoličke Crkve. Naime, nakon što je Rimokatolička Crkva 1546. proglasila Jeronimovu *Vulgatu* jedinim autentičnim latinskim biblijskim tekstom, započelo je novo doba jezičnog konzervativizma. Kako bi spriječila krivovjerje izazvano osobnim, odnosno slobodnim prevoditeljevim tumačenjem svetoga teksta, Crkva je zahtijevala da se prevoditelj pri prevodenju i tumačenju čvrsto drži *Vulgate*, što je ponovno dalo zamaha doslovnim prijevodima. Princip prevodenja *verbum e ver-*

bo, princip po kojem se slijede red riječi i sintaktička pravila latinskoga jezika, bio je jedan od načina na koji se dokazivala vjernost svetom tekstu.

Naše istraživanje reda riječi u Kašićevu prijevodu *Biblije* (1625. – 1636.) otkrilo je da se u oko 80 % Kašićeva prijevoda *Levitskoga zakonika* i *Matejeva evanđelja* red riječi podudara s redom riječi u *Vulgati*. Iako Kašić ne slijedi uvijek latinske sintaktičke strukture te se odmiče od latinske sintakse uzimajući rješenja koja su bila svojstvena domaćoj književnoj i lekcionarskoj tradiciji te govornom jeziku, ipak i tada najčešće čuva red riječi kakav je u *Vulgati*. Dakle princip prevođenja *verbum e verbo*, odnosno pojam *doslovni prijevod* u Kašićevu slučaju znači prijevod koji prije svega slijedi red riječi u *Vulgati*. Drugim riječima, Kašićev prijevod *Biblije* doslovan je prije svega na razini reda riječi. Čuvajući red riječi latinskoga teksta, Kašić dokazuje vjernost svetom tekstu u kojemu je, prema Jeronimu, i sam red riječi misterij („*verborum ordo mysterium est*”).

U oko 20 % pregledanog teksta Kašićev red riječi razlikuje se od reda riječi latinskog teksta. Samo u jednom slučaju, kada je riječ o smještaju određenih veznika, to jest o smještaju suprotnih veznika *a* i *ali*, sastavnog veznika *i* te uzročnih veznika *jere*, *ere* i *er*, Kašić uvijek odstupa od latinskog reda riječi gdje veznici *autem* (*a*, *ali*) i *enim* (*jere*, *ere*, *er*) stoje iza prve riječi u rečenici, a veznik *-que* (*i*) je enklitičan. Ostali slučajevi odstupanja od latinskog reda riječi specifični su po tome što su potvrđeni isti tipovi primjera u kojima Kašić slijedi latinski red riječi. Tako su, primjerice, potvrđena odstupanja u smještaju sročnog atributa u nominalnim konstrukcijama u odnosu na latinski tekst te odstupanja u smještaju članova rečeničnog ustrojstva, što je posebno vidljivo u premještanju predikata ili glagolskoga dijela predikata s kraja rečenice ili surečenice prema naprijed. Glagolske i zamjeničke enklitike također uzrokuju odstupanje od latinskog reda riječi. Sva odstupanja idu u smjeru stanja u govornom jeziku te u domaćoj lekcionarskoj i književnoj tradiciji.

Relativno mali postotak odstupanja od latinskog reda riječi, odnosno visoki postotak podudaranja reda riječi u Kašićevu prijevodu i u *Vulgati* svjedoči o iznimno jakim vanjskim faktorima koji su doveli do te podudarnosti. Budući da je podudarnost reda riječi prevedenog teksta s redom riječi latinskog teksta bila pragmatički motivirana, a ne semantički, ona će opadati kako budu slabili vanjski faktori koji su je izazvali – što potvrđuju noviji biblijski prijevodi, počevši od Škarićeva prijevoda (Beč, 1858. – 1861.), prvog posttridentskog rimokatoličkog hrvatskog prijevoda koji se uz *Vulgatu* oslanjao i na hrebreske i grčke tekstove. Dakle, stabilnost promjena izazvanih isključivo vanjskim faktorima uvjetovana je postojanošću tih vanjskih faktora. Zbog toga možemo i u Katan-

čičevu prijevodu *Biblije* (1831.) očekivati visoki postotak podudarnosti reda riječi s latinskim tekstom jer su vanjski faktori, kontakt s latinskim jezikom i jezična politika Rimokatoličke Crkve, do Katančića ostali nepromijenjeni.

Izvori:

Biblia sacra: versio Illyrica selecta seu declaratio Vulgatae editionis Latinae, Bartholomaei Cassij Curictensis e Societate Iesu professi, ac sacerdotis theologi, ex mandato Sacrae Congregationis de propag. fide, anno 1625, Padeborn, Munich, Vienna i Zürich, 1999. [Serija *Biblia Slavica*; prvo izdanje Kašićeva prijevoda *Biblije*.]

Biblia sacra Vulgatae editionis. Vetus Testamentum, Tubingæ, 1822. *Novum Testamentum*, Tubingæ, 1824. [Vulgata Sixto-Clementina; izdanje priredio Leander van Ess.]

Sveto pismo Starog'zakona / Sveto pismo Novog'zakona : Sixta V. P. naredbom providjeno i Klementa VIII. pape vlastjom izdano; sada u jezik slavno-ilirički izgovora bosanskog' prinešeno; tad ss. otacah i naučiteljah tomačenjem nakitjeno, Budim, 1831. [Prijevod Matije Petra Katančića.]

Literatura:

BASSNETT, SUSAN 2002. *Translation Studies*. 3. izdanje. London – New York: Routledge.

BAŠIĆ, PETAR 1994. O Kašićevu prevodenju Svetoga pisma. *Bogoslovska smotra*, LXIV/1–4, Zagreb, 316–335.

BIRNBAUM, HENRIK 1984. Notes on Syntactic Change: Cooccurrence vs. Substitution, Stability vs. permeability. *Historical Syntax*, Fisiak, Jacek (ur.), Berlin: Mouton de Gruyter, 25–46.

DESPOT, LORETANA 2002. *Jezik Katančićeva prijevoda Svetoga pisma: poveznice*. Zagreb. [Disertacija u rukopisu, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, DCD ZG-584/02].

FARRAR, KIMBERLEY; MARI C. JONES 2002. Introduction. *Language Change: The Interplay of Internal, External and Extra-Linguistic Factors*, Jones, Mari C.; Edith Esch (ur.), Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1–16.

FISHER, OLGA 1992. Syntactic Change and Borrowing: The Case of Accusative-and-Infinitive Construction in English. *Internal and External Factors in Syntactic Change*, Gerritsen, Marinel; Dieter Stein (ur.), Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 17–88.

GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA 1984. *Jezik Bartola Kašića*. Sarajevo: Institut za jezik i književnost – Institut za jezik.

- GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA 1989. *Jezik Ivana Bandulavića, franjevačkog pisca iz 17. vijeka*. Sarajevo: Svjetlost.
- GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA 1995. O problemima razvoja glagolskoga priloga sadašnjega i prošloga. *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 21, Zagreb, 51–65.
- GERRITSEN, MARINEL; DIETER STEIN 1992. Introduction: On *Internal* and *External* in Syntactic Change. *Internal and External Factors in Syntactic Change*, Gerritsen, Marinel; Dieter Stein (ur.), Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1–15.
- GRKOVIĆ-MEJDŽOR [GRKOVIĆ-MAJOR], JASMINA 2007. *Spisi iz istorijske lingvistike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- GRKOVIĆ-MAJOR, JASMINA 2011. The Development of Predicative Possession in Slavic Languages. *The Grammar of Possessivity in South Slavic Languages: Diachronic and Synchronic Perspective*, Nomachi, Motoki (ur.), Sapporo: Hokkaido University Press, 35–54.
- HARRIS, ALICE C.; LYLE CAMPBELL 1995. *Historical Syntax in Cross-linguistic Perspective*. Cambridge: CUP.
- HORVAT, VLADIMIR 2004. *Bartol Kašić – otac hrvatskoga jezikoslovlja*. 2. dopunjeno izdanje. Zagreb: Hrvatski studiji – Studia Croatica, Filozofski fakultet Družbe Isusove, Hrvatski povijesni institut u Beču.
- HUDEČEK, LANA 1997. Plural srednjega roda kao sredstvo za izricanje neodređenosti (u glagoljaškoj i starijoj latiničnoj književnosti). *Prvi hrvatski slavistički kongres: zbornik radova I*, Damjanović, Stjepan (ur.), Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 575–586.
- HUDEČEK, LANA 2001. Glagoli govorenja i mišljenja u hrvatskome čakavskom književnom jeziku do 17. stoljeća – strani sintaktički utjecaji. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 27, Zagreb, 95–112.
- HUDEČEK, LANA 2006. *Izricanje posvojnosti u hrvatskome jeziku do polovice 19. stoljeća*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- KAŠIĆ, BARTOL 2002. *Institutiones linguae Illyricae / Osnove ilirskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Pretisak. [Prijevod s latinskog: Sanja Perić Gavrančić.]
- MARETIĆ, TOMO 1910. Jezik slavonskijeh pisaca. *Rad JAZU*, 180, Zagreb, 146–233.
- MARETIĆ, TOMO 1915./1916. Jezik dalmatinskih pisaca XVIII. vijeka. *Rad JAZU*, 209, Zagreb, 173–240; 211, Zagreb, 1–92.
- MATASOVIĆ, RANKO 2002. On Representing Syntactic Change: Towards a Theory of Diachronic Syntax. *Suvremena lingvistika*, 53–54, Zagreb, 57–72.

- MCANALLEN, JULIA 2009. Developments in Predicative Possession in the History of Slavic. *Diachronic Slavonic Syntax: Gradual Changes in Focus*, Hansen, Björn; Jasmina Grković-Major (ur.), München – Berlin – Beč: Kubon and Sagner GmbH, 131–142.
- MUNDAY, JEREMY 2008. *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. 2. izdanje. London – New York: Routledge.
- NOSS, PHILIP A. (ur.) 2007. *A History of Bible Translation*. Rim: Nida Institute for Biblical Scholarship i American Bible Society.
- PAVEŠIĆ, SLAVKO 1968. Jezik Stjepana Matijevića: prilog poznavanju jezika bosanskih pisaca 17. stoljeća. *Rasprave Instituta za jezik JAZU*, 1, Zagreb, 371–484.
- PRANJKOVIĆ, IVO 2000a. *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*. Zagreb: Matica hrvatska.
- PRANJKOVIĆ, IVO 2000b. Iz sintakse Lastrićeva Svetgnjaka. *Zbornik o fra Filipu Lastriću Očevcu*, Musa, Šimun (ur.), Mostar: Pedagoški fakultet, 75–86.
- PRANJKOVIĆ, IVO 2002. Jezik fra Pavla Papića. *Zbornik: hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini – jučer i danas*, Musa, Šimun (ur.), Mostar: Pedagoški fakultet, 11–29.
- PRANJKOVIĆ, IVO 2006. Hrvatski jezik i biblijski stil. *Raslojavanje jezika i književnosti: Zbornik radova 34. seminara Zagrebačke slavističke škole*, Bagić, Krešimir (ur.), Zagreb: FF-press, 23–32.
- REŠETAR, MILAN 1898. Primorski lektionari XV. vijeka. *Rad JAZU*, 134, Zagreb, 80–160; 136, Zagreb, 97–199.
- SCHWARZ, WERNER 1955. *Principles and Problems of Biblical Translation: Some Reformation Controversies and Their Background*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SØRENSEN, KNUD 1957. Latin Influence on English Syntax. *Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague*, 11, Copenhagen, 131–155.
- SVETI JERONIM 1990. *Izabrane poslanice*. Split: Književni krug. [Preveo Ivan Marković. Poslanicu Pamahiju preveo Mate Križman.]
- THOMSON, FRANCIS J. 2005. The Legacy of SS. Cyril and Methodios in the Counter-Reformation. *Methodios und Kyrillos in ihrer europäischen Dimension*, Konstantinou, Evangelos (ur.), Philhellenische Studien, sv. 10. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Beč, 87–246; <http://www.europa-zentrum-wuerzburg.de/unterseiten/Band10-Thomson.pdf> (24. 7. 2012.)
- TRASK, ROBERT LAWRENCE 2000. *The Dictionary of Historical and Comparative Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- VEČERKA, RADOSLAV 1993. *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax, II (Die innere Satzstruktur)*. Monumenta linguae slavicae dialecti veteris, XXXIV, Weiher – Friburg i. Br.
- VEČERKA, RADOSLAV 1996. *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax, III (Die Satztypen: der einfache Satz)*. Monumenta linguae slavicae dialecti veteris, XXXVI, Weiher – Friburg i. Br.
- VENUTI, LAWRENCE (ur.) 2010. *The Translation Studies Reader*. 2. izdanje. New York – London: Routledge.
- VRTIČ, IVANA 2009a. *Sintaksa Kašićeva prijevoda Svetoga pisma*. Zagreb. [Dissertacija u rukopisu; Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, DCD ZG-420000/09.]
- VRTIČ, IVANA 2009b. Sintaktičke funkcije participa u Katančićevu prijevodu Svetoga pisma. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 35, Zagreb, 365–382.
- VRTIČ, IVANA 2010. Apsolutni nominativ u hrvatskim svetopisamskim prijevodima. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 53/2, Novi Sad, 35–48.

Internetski izvori:

- <http://www.bible-researcher.com/jerome.pammachius.html>. (17. 7. 2012.)
- <http://www.copticchurch.net/topics/patrology/schoolofalex2/chapter04.html>. (16. 7. 2012.)

Verborum ordo mysterium: Word Order in Kašić's Translation of the Bible

Abstract

Given the fact that various external factors can influence a language and modify it at all levels, the influence of these factors on word order in Croatian will be discussed here. More precisely, this research will provide an analysis of how and to what extent external factors, especially contact with Latin and the language policy of the Roman Catholic Church, affected word order in Croatian (Štokavian) Bible translations. Since the word order of translated texts is the focus of this research, the various approaches to translating the Bible are explained within translation theory. The emphasis shall be on translations made under the auspices of the Roman Catholic Church after the Council of Trent (1545–63), when translation and interpretation of the Bible had to be based on the Vulgate. The extent of borrowing from the syntax of the Vulgate in post-Trent Bible translations is evinced from the example of Kašić's Bible translation (1625–36). Borrowing from Latin caused changes in Croatian syntax, and among these were also changes in word order. However, since many of them were inconsistent with existing syntactic structures and induced by changeable external factors, most were retained as stable features of the language only for as long as the external factors remained unchanged.

Ključne riječi: povijesna sintaksa, red riječi, jezična promjena, vanjski faktori, jezični kontakt, jezična politika, Rimokatolička Crkva, Bartol Kašić, *Biblija*

Key words: historical syntax, word order, language change, external factors, language contact, language policy, the Roman Catholic Church, Bartol Kašić, the Bible

